

СТАНОВЛЕННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ КОНСОНАНТИЗМУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Спільногерманська система консонантизму склалася в результаті перебудови спільноіндоевропейської системи. У цій перебудові були задіяні всі модальні класи фонем: шумні (дзвінки й глухі зімкнені, дзвінки придихові зімкнені) і сонорні. Становлення системи шумних приголосних у процесі інтеграції спільноіндоевропейської фонематичної системи в спільногерманську, що в науковій літературі називається законом Раска – Грімма, представлено як процес оптимізації співвідношення між зімкненими й щілинними приголосними.

Спільноіндоевропейські зімкнені глухі фонемі /p/ /t/ /k/ /k⁰/ стали в спільногерманській правові щілинними /f/ /p/ /X/ /X⁰/, крім того, була ще успадкована щілинна приголосна /s/, дзвінкий алофон якої [z] фонологізувався й став самостійною фонемою /z/. Після цих змін у спільногерманських щілинних приголосних, які в спільноіндоевропейській правові не брали участі в локальних кореляціях, налічувалося п'ять локальних рядів: лабіальний /f/, дентальний /p/, постдентальний /s/, веллярний /X/, лабіовеллярний /χ⁰/.

Лише один із трьох модальних класів спільноіндоевропейських зімкнених приголосних фонем зберіг зімкненість – дзвінки /b/, /d/, /g/, /g⁰/, які під час інтеграції в спільногерманську фонемну систему втратили дзвінкість і стали новими глухими фонемами /p/, /t/, /k/, /k⁰/.

Третій спільноіндоевропейський модальний клас, дзвінки придихові /b^h/, /d^h/, /g^h/, втратив у спільногерманській правові не лише придиховість, а й зімкненість: у новому модальному класі дзвінких приголосних зімкненість і щілинність були виведені на алофонічний рівень, і фонемі /b/, /d/, /g/ реалізувалися відповідно як [b~b̥ (v)], [d~d̥ (ð)], [g~g̥ (γ)].

Розрізнення за зімкненістю / щілинністю було для спільногерманських [b~b̥ (v)], [d~d̥ (ð)], [g~g̥ (γ)] нерелевантним. Спільноіндоевропейські /b^h/, /d^h/, /g^h/ у прагерманській мові відповідали щілинним у всіх позиціях, а зімкнені рефлекси виникли пізніше в позиції після носового як результат часткової асиміляції за зімкненістю: *m^hb̥ > mb; *n^hd̥ > nd; *n^hg̥ > ng та в анлауті [Гухман 1958; Жлуктенко, Яворська 1986; Задорожний 1960; Левицький 2006]. Для спільноіндоевропейського шумного консонантизму були властиві розрізнення за придиховістю й дзвінкістю. У спільногерманському шумному консонантизмі кінкама придиховості не є релевантною. Фонологічно значущими ознаками модального характеру, на яких побудована система шумних приголосних фонем спільногерманської мови-основи, є розрізнення між дзвінкими й глухими, з одного боку, і зімкненими й щілинними, з іншого. Кінкама дзвінкості й глухості в комбінації з кінкамою щілинності супроводжує ще одна, поки фонологічно нерелевантна кінкама артикуляційної слабкості. З іншого боку, модальну кінкаму глухості в комбінації з модальною кінкамою зімкненості супроводжує поки фонологічно нерелевантна кінкама артикуляційної сили.

Дзвінки шумні фонемі у спільногерманській мові опинилися в подвійній опозиції: глухим зімкненим фонемам вони протиставлялися як дзвінки зімкнені, а глухим щілинним фонемам – як дзвінки щілинні, порівн., напр., позиції після носового: двн.-англ. *lāmbor* < **lambaz* “ягня”, але двн.-англ. *limpan* < **limpan* “траплятися, відноситися”, двн.-в.-нім. *singan* < **singuan* “співати”, але двн.-в.-нім. *sinkan* < **sinkuan* “опускатися”.

Незважаючи на те, що всі три серії германських шумних були взаємопов'язані тією чи іншою опозицією, наявність у системі трьох серій шумних приголосних фонем при двох опозиціях (дзвінкості та зімкненості) є ознакою можливого подальшого розвитку системи, оскільки ці дві опозиції за умови повного втілення потенційних можливостей можуть реалізуватися в чотирьох серіях шумних приголосних фонем. Повна реалізація можливостей, закладених у системі такого типу, як спільногерманська, передбачає появу чотирьох серій

шумних приголосних фонем: двох серій щілинних і двох серій зімкнених.

Фонемні системи всіх германських мов розвинули кожна в шумних приголосних чотири серії фонем, у результаті чого як підсистема зімкнених, так і підсистема щілинних приголосних фонем складаються із двох серій кожна. В англійській і верхньонімецькій мовах – це серії напружених і ненапружених шумних; в африкаанс, фризській, нідерландській мовах – це серії дзвінких і глухих шумних. Таке ж становище характерно й для шведської й норвезької (букмола) мов. У данській, ісландській і фарерській мовах – це серії придихових і непридихових зімкнених приголосних фонем і сильних та слабких щілинних фонем.

Сучасні германські мови істотно відрізняються одна від одної ступенем використання наявних у них опозицій, тобто за ступенем реалізації можливостей, що містилися в кожній консонантній системі.

Еволюція фонематичних систем шумних приголосних фонем германських мов свідчить про те, що в більшості випадків можливості розвитку, закладені в системі, найбільше використовуються в підсистемі зімкнених, де, як правило, не буває “лакун”, і, навпаки, у підсистемі щілинних у більшості випадків ці можливості використовуються неповністю, оскільки підсистемі щілинних притаманна, як правило, мінімум одна “лакуна”.

Система шумних приголосних фонем спільногерманської мови-основи з усією її недостатністю (незбалансованістю, асиметричністю підсистеми шумних проривних і щілинних приголосних фонем) існувала в різних давньогерманських діалектах упродовж тривалого часу, перш ніж відбулися процеси, що згодом значно змінили й розгорнули її якісно й кількісно. Причиною такого фонематичного “затишся” в давньогерманському консонантизмі є особливий характер фонетичних реалізацій дзвінких шумних фонем /b/, /d/, /g/, тобто наявність у них як зімкнених [b], [d], [g], так і щілинних [b̥], [d̥], [g̥] реалізацій.

Саме тому, на наш погляд, видається більш доцільним відмовитися від жорсткого членування системи шумних приголосних фонем на підсистеми за якоюсь однією ознакою для всієї спільногерманської епохи. Необхідно брати до уваги складний характер взаємозв'язків між серіями спільногерманських шумних приголосних, а також урахувати системні відношення між різними серіями шумних приголосних фонем на початку й у кінці германської мовної спільності.

Найбільший ступінь включення в систему із глухих щілинних спільногерманської мови-основи та зв'язки з двома іншими фонемами того ж ряду мали фонemi /f/ і /X/. Найменшим ступенем включення в систему характеризувалася фонема /q/, яка мала безпосередній зв'язок лише з однією фонемою /d̥/. Фонема /q/ була в опозитивних відношеннях за ознакою дзвінкості / глухості лише з частиною алофонів фонemi /d̥/, що стало причиною її нестійкого статусу в системі шумних приголосних фонем і тим самим давало поштовх для подальшого розвитку самої системи. Теоретично цей розвиток міг здійснюватися двома шляхами: один шлях зумовив усунення фонemi /r/ із системи, а разом із нею й усього інтердентального ряду; інший шлях міг призвести до спрощення положення фонemi /r/ у системі в результаті появи нового протиставлення /r/ за тією чи іншою модальною ознакою фонemi.

Одзвінчення глухих щілинних відбувалося самостійно на ґрунті кожного з діалектних угруповань – східногерманського (готського), західногерманського (інгвеонського, ерміонського, іствеонського) і скандинавського (давньоісландського, давньоданського) – як вирішення структурних і функціональних завдань тієї еволюційної лінії розвитку, яка була закладена в систему фонем спільногерманської мови-основи в епоху, що передувала германському етнічному розмежуванню.

Можливість кожної дзвінкої шумної фонemi бути представленою двома алофонами – зімкненим і щілинним – залежно від позиції створювала передумови для подальшого розвитку всієї системи шумних приголосних фонем у давньогерманських мовах. Ці передумови полягали в принциповій можливості фонологізації щілинних алофонів дзвінких шумних фонем, тобто перетворення їх у самостійні фонemi, фонологічно релевантними ознаками яких були б дзвінкість і щілинність. Така фонологізація мала б місце лише в тому разі, якби в результаті певних процесів змінилося співвідношення між щілинними й

зімкненими алофонами, якби відношення додаткової дистрибуції, у якому вони (алофони) перебували, змінилося на відношення безпосереднього протиставлення в одних і тих же позиціях. Така можливість розвитку нової серії дзвінких щільних фонем принаймні частково буде реалізована в фонемних системах англійської, нідерландської, нижньонімецької і скандинавських мов, у яких виникає фонема /v/, одним із джерел якої є алофон [-Ḅ-], порівн., напр., гот. *giban* “давати”, але сучасн. ісл. *gefa* [g.ɛ.va], сучасн. нідерл. *geven*, сучасн. англ. *give* [Раевский 1969].

Відправним пунктом дивергенції східногерманської (готської), західногерманської (інгвеонської – давньоанглійської й давньосаксонської) і ерміонської (давньовірхньонімецької), скандинавської (давньоісландської й давньоданської) ліній фонологічної еволюції стало вирішення завдань, що були висунуті на попередньому етапі розвитку системи фонем. Це стосувалося передусім фонематичної опозиції консонантної протяжності, яка опинилася в неоптимальних відношеннях із кінакемами двох інших модальних опозицій – генетично спорідненій опозиції вокалічної протяжності й модальній перепонній опозиції проточності / непроточності, що не сприяло структурному балансу модальних перепонних кінакем. Фонемні системи давньогерманських (давньоісландської, давньоданської, давньоанглійської, давньосаксонської й готської) мов, маючи спільну субстантну базу, у парадигматичному плані виявилися ідентичними: консонантизм кожної з указаних мов характеризувався чотирма модальними (проточність, протяжність, шумність, сонорність) і трьома локальними (лабіальність, палатоальвеолярність, задентальність) фонематичними опозиціями. Найбільших змін система шумних приголосних фонем зазнала в давньовірхньонімецькій мові в процесі другого (давньовірхньонімецького) пересуву приголосних фонем.

На початковому етапі західногерманської (давньоанглійської, давньосаксонської, давньовірхньонімецької) фонологічної еволюції відбулися зміни в модальній категорії системи приголосних фонем. Найбільш суттєвим процесом у ту епоху було становлення модальної опозиції консонантної протяжності, що означало не лише монофонемізацію гемінатів як довгих приголосних, але й розгортання цієї нової фонематичної опозиції майже на всі приголосні.

Успадкований із спільногерманської прамови скандинавський консонантизм не зазнав значних змін парадигматичного характеру впродовж I тисячоліття н.е., крім втрати двох лабіовелярних фонем /k^w/ та /h^w/. Ці фонемні були синтагматично розщеплені на дві фонемні кожна: /k+w/ та /h+w/ (гот. *qīþan* – днв.-ісл. *kveða* “говорити, казати”, гот. *hvar* – днв.-ісл. *hvar* “присл. де”). Важливим синтагматичним процесом у консонантизмі була гемінація як результат повної асиміляції в групах приголосних. Гемінація в спільноскандинавській мові стала можливою в більшості приголосних – скандинавські гемінати довго залишалися біфонемними.

Данська фонологічна система використала для забезпечення значного функціонального навантаження антропофонічну субстанцію однієї з просодем акцентної опозиції, що належала опозиції консонантної протяжності й підлягала ліквідації внаслідок редукції післянаголошених голосних. До фонетичних наслідків цього процесу відноситься десоноризація, тобто ослаблення тонового компонента в голосних та сонорних приголосних, що досягається шляхом припинення або ослаблення роботи голосових зв'язок. Саме таке артикуляційне явище, що дістало в данській фонетиці назву „поштовх” (*stød*), набуло в XIV ст. певної фонологічної значущості. “Поштовх”, що генетично й субстантно зв'язаний з тоновим акцентом, перейшов із просодики до фонематичної сфери, оскільки супрасегментні явища характеризують не внутрішньоскладові, а міжскладові відношення. Становлення двох нових модальних класів приголосних фонем було найважливішою ланкою модальної перебудови в історії данського консонантизму, що отримало в літературі з діахронічної фонології германських мов назву: данський (третій) пересув приголосних (*Danish Consonant Shift, klusilsvækkelse*).

Конкретні шляхи вирішення проблем у процесі поповнення інвентарів фонем і первинних фонологічних одиниць – кінакем, які розгорнулися в східногерманському

(готському), західногерманському (інгвеонському й ермінонському) і в північногерманському (скандинавському) мовних ареалах, що виникли наприкінці спільногерманської епохи, різні в окремих підгрупах германської мовної групи. Оскільки фонологічна еволюція германських мов із самого початку визначалася спільністю її субстантної бази, неоднакове втілення отримали структурні вирішення проблем у різних давньогерманських мовах. Пізніше дивергенція еволюційних ліній призвела до нагромадження субстантних відмінностей між фонемними системами окремих германських мов, а відмінності в темпах та конкретних реалізаціях діахронічних процесів у мовних макросистемах зумовили висунення перед фонологічними системами окремих мов неоднакових функціональних завдань. Своєрідність цих шляхів є результатом взаємодії функціональних, структурних і субстантних факторів на кожному історичному етапі розвитку давньогерманських мов у період етнічного відокремлення їх носіїв.

Інвентар двофонемних ініціальних консонантних груп (ІКГ) давньоанглійської мови становить 32 сполуки, давньосаксонської мови – 31 сполуку, давньоісландської мови – 46 сполук [Васько 2006; ANEW; ASChr; ASD; EPE; ESS; IED; OBNPS; OST; OÆDS; VWHG].

Дослідження синтагматики модальних і локальних кінакем в ініціальних і фінальних консонантних групах давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов показало, що конструктивну основу двофонемних ініціальних і фінальних консонантних груп складають переважно контрастні сполучення модальних і локальних кінакем.

Так, у дослідженні синтагматики модальних кінакем в ІКГ давньогерманських (давньоанглійської, давньосаксонської і давньоісландської) мов зареєстровано по 8 кінакемних модальних комплексів (КМК) у давньоанглійській і давньосаксонській мовах і 9 КМК у давньоісландській мові.

Для опису лінійної міжфонемної синтагматики кінакем доцільно ввести термін “контрастне сполучення” (контраст), тобто сполучення двох рівно- або різнознакових кінакем, що утворюють у системі контрарну або контрадикторну опозицію, і “гомогенне сполучення” (гомогенність) – сполучення двох рівнознакових однорідних кінакем.

Установлено, що в цілому в трьох досліджуваних нами давньогерманських мовах переважна більшість двофонемних ІКГ побудована на контрасті модальних перепонних кінакем *непроточність / проточність*.

На *фонологічних контрастах* модальних перепонних кінакем побудовано 60% усіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах слів, що починаються двофонемними ІКГ. У давньоанглійській мові цей показник становить 57,7%, у давньосаксонській мові – 56,6%, у давньоісландській мові – 62,6%.

Внутрішньофонемна комбінаторика модальних перепонних кінакем у давньогерманських мовах може бути реалізована в двох варіантах: 1) проточність; 2) непроточність, а внутрішньофонемна комбінаторика модальних звукових кінакем – у трьох варіантах: 1) позитивна кінакема шумності + негативна кінакема сонорності; 2) позитивна кінакема сонорності + негативна кінакема шумності; 3) позитивна кінакема шумності + позитивна кінакема сонорності. Таким чином, ми фіксуємо шість теоретично можливих внутрішньофонемних комбінацій модальних перепонних і звукових кінакем та тридцять шість теоретично можливих міжфонемних об’єднань модальних перепонних і звукових кінакем.

Визначальним моментом *лінійної (міжфонемної) синтагматики* консонантних кінакем у двофонемних ІКГ, що зумовлює реалізацію модальних перепонних кінакем, є спосіб сполучуваності модальних звукових кінакем.

Найпродуктивнішим типом синтагматики модальних перепонних і звукових кінакем є гомогенність позитивних модальних перепонних кінакем *проточність / проточність* при одночасній реалізації звукового (тонального) контрасту *шумність / сонорність*, що становить 36,2% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах ІКГ. Указане поєднання кінакем характерно для таких слів, як, напр., двн.-англ. *fleōn* “втікати”, *frohtian* “боятися”, *sweord* “шабля”; двн.-сакс. *frêsa* “небезпека, ризик”, *swerian* “давати клятву, клястися”, *slutil* “ключ”; двн.-ісл. *fregna* “питати, визнавати”,

fló “блоха”, *þjóð* “народ”.

Високою продуктивністю характеризується також і модальний перепонний контраст *непроточність* / *проточність* при одночасній реалізації модального звукового контрасту *шумність* / *сонорність*, що становить 36,1% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у досліджуваних нами давньогерманських мовах ІКГ. Цей тип синтагматики консонантних кінцем характерний для таких слів, як, напр. двн.-англ. *pleoh* “небезпека, ризик”, *clīne* “чистий”, *swedan* “говорити, розповідати, казати”; двн.-сакс. *plegan* “підкування”, *treo* “балка, стовбур, брус”, *klif* “скала, скеля”; двн.-ісл. *prúði* “орнамент”, *plógr* “плуг”, *þjónkur* “вантаж”.

Найменшу продуктивність в окремих давньогерманських мовах має гомогенність позитивних перепонних кінцем *непроточність* / *непроточність* при одночасній реалізації гомогенності позитивних звукових кінцем *сонорність* / *сонорність*. Така синтагматика кінцем зустрічається лише в одному давньосаксонському слові *gnornon* “скаржитися, нарікати, ремствувати”. До найменш продуктивних відносяться також модальний перепонний контраст *непроточність* / *проточність* при одночасній реалізації гомогенності модальних позитивних кінцем *сонорність* / *сонорність*, що становить менше 0,8% від загальної частоти зареєстрованих у давньоісландській мові двофонемних ІКГ, гомогенність модальних перепонних кінцем *непроточність* / *непроточність* при одночасній реалізації гомогенності модальних звукових кінцем *сонорність* / *сонорність*, що становить менше 5,5% від загальної частоти зареєстрованих у давньоанглійській мові двофонемних ініціальних консонантних груп.

Аналіз синтагматики локальних (активних і пасивних) позитивних і негативних кінцем у двофонемних ІКГ давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов дозволив виявити кінцемні локальні комплекси (КЛК): 10 комплексів у давньоанглійській і давньосаксонській мовах, 13 – у давньоісландській мові.

Найпродуктивнішим типом сполучуваності локальних кінцем у двофонемних ініціальних консонантних групах досліджуваних нами давньогерманських мов є рівнознаковий контраст *лабіальність* / *задентальність* та його дзеркальне відображення *задентальність* / *лабіальність*.

Вказана синтагматика кінцем характерна для таких слів, як, напр., двн.-англ. *frīð* “мир”, *swegel* “небо (у фізичному розумінні)”; двн.-сакс. *friund-skepi* “дружба”; двн.-ісл. *breiðr* “широкий”, *wrungu* “3 особа мн. мин. часу *скрутили*” (24,6% від загальної частоти усіх зареєстрованих комплексів локальних кінцем).

Найменш продуктивним типом синтагматики локальних кінцем є гомогенність позитивних локальних кінцем палатоальвеолярності в давньоісландській мові, що становить 3,8% від загальної частоти зареєстрованих у давньоісландській мові двофонемних ініціальних консонантних груп, напр., двн.-ісл. *kjarni* “ядро”, *gjald* “плата, мито”, *hjálpa* “допомагати”.

Позиція кінця слова представлена як синтагматичними типами модальних кінцем, що характерні як для ініціальної позиції давньоанглійської й давньоісландської мов, так і такими КМК, які не були й за законами побудови складу не могли бути реалізованими на початку слова. Конструктивну основу двофонемних фінальних консонантних груп давньоанглійської, давньосаксонської та давньоісландської мов складають усі можливі комбінаторні типи перепонних кінцем: контрасти *проточність* / *зімкненість*, *зімкненість* / *проточність*, гомогенність позитивних модальних перепонних кінцем *проточність* / *проточність*, гомогенність негативних модальних перепонних кінцем *непроточність* / *непроточність*.

Найпродуктивнішим типом сполучуваності перепонних кінцем у досліджуваних нами давньогерманських мовах є гомогенність негативних перепонних кінцем *непроточність* / *непроточність* в усіх досліджуваних нами давньогерманських мовах, що становить понад 32,1% від сумарної частоти зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах двофонемних фінальних консонантних групах, напр., двн.-англ. *wlanc* “гордий”, *un-gelimp* “нещастя, лиха доля”, *bēcn* “провідна зірка, сигнальний вогонь, маяк”; двн.-сакс. *ant* “прийм., що керує знахідн. відм. у значенні “аж до якогось певного часу”

drank “напій”; двн.-ісл. *gest-kvæmt* “прикм. часто відвідуваний мандрівниками, прочанами”, *munt* “монетний двір”, *stank* “метушня”.

Найменш продуктивним є модальний перепонний контраст *непроточність* / *проточність*, що становить 9,8% від сумарної частоти, напр., двн.-англ. *trymç* “сила, підтримка”, *hynç* “образ, шкода”, *ge-swins* “мелодія”; двн.-сакс. *tins* “прибуток, податок”; двн.-ісл. *grun-semð* “підозра”, *gems* “насмішка, знущання, сарказм”, *glens* “жарт, забава, розвага”.

Сполучуваність модальних звукових кінакем у двофонемних фінальних консонантних групах характеризується звуковими контрастами *шумність* / *сонорність*, *сонорність* / *шумність* і звуковими гомогенностями *шумність* / *шумність*, *сонорність* / *сонорність*.

Найпродуктивнішим у фінальній позиції в окремих давньогерманських мовах є контраст *сонорність* / *шумність* у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах, що становить 46,2%, і 76,5% від загальної частоти двофонемних ФКГ (у давньосаксонській мові така синтагматика кінакем є непродуктивною), зареєстрованих відповідно у давньоанглійській і давньосаксонській мовах, напр., двн.-англ. *brim-wylf* “вовчиця”, *hāls* “здоров’я”, *eolh* “лось”; двн.-сакс. *hwarf* “купа, груд, зграя, натовп”, *nord* “у північному напрямку”, *wirs* “порівн. ступінь присл. “гірше”, *ferh* “світ, життя”; двн.-ісл. *fors* “водоспад”, *gólf* “підлога”, *frjáls* “вільний”.

Найменшою продуктивністю характеризується кінакемний контраст *шумність* / *сонорність* у давньоанглійській і давньосаксонській мові, що становить 2,5% і 0,8% від загальної частоти двофонемних фінальних консонантних груп, зареєстрованих відповідно у давньоанглійській і давньосаксонській мовах, напр., двн.-англ. *sedl* “лавка, стілець”, *hrēofl* “прокажений”, *fæsl* “потомство”; двн.-сакс. *wesl* “обмін, мінова торгівля, крамарство”; гомогенність *шумність* / *шумність* у давньоісландській мові, що становить 12,6% від загальної частоти двофонемних ФКГ, зареєстрованих у давньоісландській мові, напр., двн.-ісл. *ups* “повіки, віт”, *högg-eyx* “сокира, томагавк, тесак”, *eng* “лука”.

Аналіз комбінаторики локальних кінакем у двофонемних фінальних консонантних групах давньогерманських мов показав, що для фінальної позиції слова характерні кінакемні локальні комплекси, які були реалізовані на початку слова, а також КЛК, які не могли бути реалізовані в кінці слова. Дослідження комбінаторики локальних кінакем у двофонемних фінальних консонантних групах давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов дозволило виявити найбільш продуктивні кінакемні локальні комплекси, серед яких переважну більшість (67,9% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах ФКГ) складають рівнознакові й різнознакові контрасти активнолокальних і пасивнолокальних кінакем.

Найпродуктивнішим комплексом локальних кінакем у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах є локальна *гомогенність негативних кінакем*, що становить 22,3% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах фінальних консонантних груп. Цей синтагматичний тип локальних кінакем представлений такими словами, як двн.-англ. *qūsend-eoldormann* “тисячник, начальник тисячі воїнів”, *mealt* “солод”, *eln* “лікоть (міра довжини)”; двн.-сакс. *lêriand* “субстант. діеприкм. теперішн. часу *учитель*”, *werold* “світ, земля”, *god-spell* “Євангеліє”; двн.-ісл. *jökul-vatn* “крижана вода з лідника”, *íðn* “заняття, професія”, *þjölq* “багато”.

Найменшу продуктивність мають локальна *гомогенність позитивних кінакем* *палатоальвеолярності*, що становить 0,7% від сумарної частоти ФКГ. Указана кінакемна синтагматика притаманна для таких слів, як, напр., двн.-англ. *ross* “виразка, гнійник, прищ”, *ēagen-bregh* “повіка”, *crohh* “гличик, кувшин”; двн.-сакс. *wigg* “кінь”; двн.-ісл. *jukk* “суміш, змішування, усяка всячина”, *hregg* “буря, дощ”.

Під час дослідження зареєстровано 50 трифонемних ФКГ давньоанглійської мови, 7 ФКГ давньосаксонської мови, 96 ФКГ давньоісландської мови, що представлені такими

групами: а) ФКГ, складені за моделями комплексів модальних і локальних кінакем двофонемних ФКГ, до яких додається третій сегмент – проточні (щілинні) /p/, /s/; сонорні /t/, /l/, /m/, /n/; проривні (зімкнені) /t/, /k/, /d/; б) ФКГ, у яких другий та третій сегменти зареєстровані як такі, що реально існували у двофонемних ФКГ. Продуктивність трифонемних ФКГ набагато нижча в порівнянні з двофонемними ФКГ: у давньоанглійській мові вони закінчують – 287, у давньосаксонській – 19, у давньоісландській мові – 2620 слів.

У дослідженні синтагматики модальних і локальних кінакем виявлено 8 чотирифонемних ФКГ у давньоанглійській мові, які закінчують десять слів; 24 ФКГ у давньоісландській мові, які зустрічаються у 102 словах. Низька продуктивність не применшує їх ролі як конструктивних елементів побудови слів у цих мовах.

Структурно чотирифонемні ФКГ можна поділити на послідовність двох двофонемних фінальних або ініціальних консонантних груп. Зареєстровано також три п'ятифонемні фінальні консонантні групи давньоісландської мови, які закінчують по одному слову кожна. Це такі консонантні групи, як /tnskr/ – *bernskr* “дитячий”, /nnstr/ – *synnstr* “найвищ. ступінь порівн. прикметн. *naǫnǫvdenǫnǫnǫn*”, /nnskr/ – *mennskr* “людський”.

У давньоанглійській мові з вісімнадцяти приголосних фонем не беруть участі в ІКГ лише три фонемні: палатальні /k'/ і /g'/ і /j/; у давньоісландській мові всі шістнадцять приголосних беруть участь у формуванні ініціальних консонантних груп. Чотири фонемні /m/, /n/, /t/, /l/ у давньосаксонській мові і давньоанглійській мовах не займають першу позицію в двофонемних ІКГ; у давньоісландській мові фонемні /m/, /n/, /t/, /l/ можуть виступати першими сегментами консонантних сполук лише за умови входження другим сегментом сонорної фонемні /j/; сім фонем у усіх досліджуваних нами давньогерманських мовах /f/, /q/, /s/, /h/, /b/, /d/, /g/ не виступають другим сегментом сполучення.

Дослідження синтагматики модальних і локальних кінакем у двофонемних ФКГ виявило факти несполучуваності приголосних фонем у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах. Дві давньоанглійської фонемні /k'/, /j/, дві фонемні /j/, /w/ давньосаксонської мови, три фонемні давньоісландської мови /h/, /v/, /j/ взагалі не сполучаються з іншими приголосними фонемами в двофонемних ФКГ; давньоанглійська фонема /w/ може займати лише другу позицію, а давньосаксонські фонемні /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /q/ можуть займати лише другу позицію у двофонемних ФКГ. Решта фонем у всіх досліджуваних нами мовах можуть виступати як першими, так і другими сегментами ФКГ. Таким чином, приголосні фонемні давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов мають більшу “дистрибуційну свободу” у заповненні позицій у двофонемних ФКГ у порівнянні з ІКГ, де така “свобода” обмежується законами побудови складу.

Таким чином, матеріал давньогерманських мов засвідчує, що спільногерманська система приголосних фонем є якісно новим явищем порівняно зі спільноіндоєвропейською, оскільки в її основу покладено інший набір первинних фонологічних одиниць – кінакем, комбінації яких відповідно дають інші фонемні, що відрізняються своїм фонологічним змістом (внутрішньою структурою) від фонетично однотипних їм спільноіндоєвропейських фонем.

Процеси поповнення інвентарів фонем та первинних фонологічних одиниць інтенсивно розгорнулися в фонемній еволюції окремих германських мов. Конкретні шляхи вирішення проблем, які виділилися в спільногерманську епоху, виявилися різними в окремих мовах германської мовної групи. Фонологічна еволюція германських мов із самого початку визначалася спільністю її субстантної бази. Проте по-різному вирішувалися структурні завдання, що нагромадилися в різних давньогерманських мовах. Дивергенція еволюційних ліній неминуче призводила до збільшення субстантних відмінностей між фонологічними системами германських мов, а відмінності в темпах і конкретних реалізаціях типологічних процесів у мовних макросистемах зумовили висунення перед фонологічними системами неоднакових функціональних завдань.

Шляхи фонемної еволюції виявилися неоднаковими в східно-, західно- і північногерманській підгрупах германської групи мов. Своєрідність цих шляхів є результатом взаємодії функціональних, структурних і субстантних факторів на кожному історичному етапі

розвитку давньогерманських мов у період етнічного розходження їх носіїв.

Закономірності кінцевої синтагматики в групах приголосних фонем на початку й у кінці слова в давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах пов'язані із законами побудови складу.

Перспективи проведеного дослідження ми вбачаємо в подальших теоретичних розробках не лише з діахронічної й синхронічної фонології, а й у дослідженнях типологічних рис функціонування фонологічних систем як у споріднених, так і в генетично віддалених мовах, а також у роботах із проблематики мовної еволюції й механізмів розвитку мовних систем. Досконале вивчення еволюції фонемних систем споріднених мов дозволить визначити, яким чином єдина система фонем мови-основи розвивається у фонемні системи окремих мов та в який спосіб генетична спорідненість мов впливає на розвиток їхніх фонемних систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плоткин В.Я. (1967). Динамика английской фонологической системы. – Новосибирск: Зап.- Сиб. книжное изд-во. – 169 с.
2. Гухман М.М. (1958). Готский язык. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках. – 288 с.
3. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. (1986). Вступ до германського мовознавства. Вид. третє, доповнене. – К.: Вища школа. – 232 с.
4. Задорожний Б.М. (1960). Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту. – 297 с.
5. Левицький В.В. (2006). Основи германістики. – Вінниця: Нова книга. – 528 с.
6. Раевский М.В. (1969). Верхненемецкое передвижение согласных в его причинно-следственных связях: Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.663 / Ленинградск. гос. ун-тет. – Л. – 28 с.
7. Васько Р.В. (2006). Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика. Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ. – 304 с.

ДОВІДНИКИ

1. ANEW (2000). Altnordisches etymologisches Wörterbuch von Jan de Vries. Zweite verbesserte Auflage. – Leiden; Boston; Köln: Brill. – 689 S.
2. ASD (1995-1997). An Anglo-Saxon Dictionary. Based on the Manuscript Collections of Joseph Bosworth. Edited and enlarged by T. Northcote Toller. – 1302 p., Supplement by T. Northcote Toller. – 753 p., Enlarged Addenda and Corrigenda by Alistair Campbell to the Supplement by T. Northcote Toller. – Oxford: Clarendon Press. – 68 p.
3. IED (2003). An Icelandic-English Dictionary by Richard Gleasby, revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson. Second ed. with supplement by Sir William A. Craigie – Oxford: Clarendon Press. – 833 p.
4. OBNS (1989-2004). Ordbok over det norrøne prosasprog. I 3 Bind. Redigeret af James E. Krink (hovedredaktør) Helle Degnbol, Bent Chr. Jacobsen, Eva Rode, Christopher Sanders, Þorbjörg Helgadóttir. – København: Den arnamagnæanske kommission / Register. – 544 s.; Bind I. – 906 s.; Bind II. – 1241 s.; Bind III. – 918 s.
5. OÆDS (1976). Ordbog Til Det Ældre Danske Sprog (1300 – 1700) af Otto Kalkar i 6 Bind. Bnd. 1. A – F + Tillæg og Rettelser. – 838 s. + 65 s.; Bnd. 2. G – L. – 895 s.; Bnd. 3. M – S. – 908 s.; Bnd. 4. S – Ø. – 1018 s.; Bnd. 5. A – Ø. – 1222 s. – København: H.H.Theiles Bogtrykkeri, 1881– 1918; Bnd. 6. Kilder og Hjælpebidler. Efterskrift. – 262 s. – København: Akademisk Forlag.
6. VWHG (1925). Vollständiges Wörterbuch zum Heliand und zur altsächsischen Genesis. Von Edward H. Sehr. – Göttingen; Baltimore: Vandenhoeck & Ruprecht; The Johns Hopkins Press. – 741 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. ASChr. (1964). Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores. (The Anglo-Saxon Chronicle). Ed. by Benjamin Thorpe. Vol. I. Original Texts. Originally published in 1861 by Her Majesty's Stationery Office. – London: Kraus Reprint Ltd. – 415 p.
8. EPE (1908). The Elder of Poetic Edda Commonly Known as Sæmun's Edda. Ed. and trans. by O. Brave. – L.: King's Weighouse Rooms. – 110 p.
9. ESS (1954). Edda Snorra Sturlusonar. Bjó til prentunar Guðni Jónsson. – Reykjavík; Akureyri: Prentverk Odds Björnssonar. – 355 s.
10. OST (1894). Old Saxon Texts. Ed. by J.H. Gallée. – Leiden: E.J.Brill. – 378 p.

БІЛІНГВІЗМ ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ПРОСОДИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Процес спілкування у межах рідної культури відбувається із використанням етнічної мови відповідно до соціокультурних норм її актуалізації, тоді як в іншомовному спілкуванні індивід стикається з новим культурно-мовним середовищем. Це неминуче призводить до контакту первинної і вторинної мовно-культурних систем, наслідком чого може бути мовна й культурна інтерференція. Тому чітка диференціація мовних систем, що контактують, та їхніх культурних реалій стає необхідною передумовою успішного міжкультурного спілкування двомовної особистості.

Відомо, що мовлення білінгва є безпосереднім осередком контакту двох мов і, відтак, потенційним джерелом інтерференції на всіх їхніх рівнях [Розенцвейг 1963: 9-10; Вайнрайх 1979: 18, 126]. Утім, білінгвізм є комплексним явищем і тому потребує розгляду не лише з власне лінгвістичної, але й з психолінгвістичної й соціокультурної позицій. Відповідно, з погляду *психолінгвістики* двомовність можна трактувати як співвідношення двох мовних, а також просодичних, систем у мовній свідомості білінгва під час породження й сприйняття ним іншомовного мовлення. У власне *лінгвістичному* плані білінгвізм пов'язаний з сукупністю мовних варіацій і правил їх застосування, якими оперують двомовні індивіди у різних комунікативних ситуаціях. У *соціолінгвістиці*, у свою чергу, білінгвізм розглядають у контексті єдності процесу актуалізації іншомовного висловлювання мовця з його соціокультурною поведінкою [Верещагін 1969: 4; Розенцвейг 1972: 12].

Отже, оскільки у свідомості білінгва до часу вивчення іноземної мови уже існує система однотипних асоціацій пов'язаних з рідною мовою як попереднім досвідом, то формування нових асоціацій між фактом навколишньої дійсності й іншомовною одиницею здійснюється за аналогією з первинною мовою. У зв'язку з цим, інтерференція асоціацій, що відбувається у ментальному просторі білінгва, знаходить своє вираження в інтерференції мовних структур через недостатню диференціацію білінгвом засобів двох мовних, а саме, просодичних, систем [Дешерієв, Протченко 1972: 32; Вайнрайх 1979: 127].

У цьому контексті білінгвізм можна розглядати як психокогнітивний механізм, в умовах якого ефективність застосування мовних, у тому числі й просодичних одиниць контактуючих мовних систем залежить від мовної і комунікативної компетенцій білінгва. Відповідно до рівня сформованості цих умінь і навичок у двомовної особистості розрізняють рецептивний, репродуктивний і продуктивний білінгвізм [Верещагін 1969: 22-25].

Так, за умов *рецептивного* білінгвізму під час іншомовного мовлення двомовний індивід здатний розпізнавати і сприймати просодичні моделі вторинної мови. Згідно з цим, рецептивна просодична інтерференція виникає тому, що індивід не ідентифікує просодичні моделі сприйняті на слух у потоці спілкування іноземною мовою, а ототожнює їх з просодичними моделями рідної мови. *Репродуктивна* двомовність, у свою чергу, полягає в умінні білінгва розуміти й відтворювати сприйняті ним на слух застосовані в висловлюванні просодичні моделі. Таким чином, просодична інтерференція на репродуктивному рівні проявляється тому, що мовець апелює до первинної системи просодичних одиниць під час відтворення висловлювання вторинною мовою. *Продуктивний* білінгвізм, відтак, характеризується не лише сформованістю вище згаданих умінь у білінгва, але й здатністю породжувати мовлення, застосовуючи потрібні просодичні моделі іноземної мови. У зв'язку з цим, просодична інтерференція, що має місце у процесі породження мовлення, найбільшою мірою ускладнює інтеракцію, оскільки вона проявляється як іншомовний акцент і призводить до нерозуміння білінгва носієм мови. При цьому слід зауважити, що рецептивний і репродуктивний типи двомовності пов'язані зі знанням контактуючих мов і механічним їх застосуванням, тоді як продуктивний білінгвізм передбачає